

УДК 911.3

Добровольська Н.В.
кандидат географічних наук,
доцент кафедри туризму та соціальних наук
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету
Кандиба Ю.І.
кандидат географічних наук,
доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ НА ОСНОВІ ВИКОРИСТАННЯ ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

Стаття присвячена аналізу використання об'єктів природно-заповідного фонду в регіонах України як основи для розвитку екологічного туризму на національному рівні. Охарактеризовано сучасний стан і структуру природно-заповідного фонду України. Розраховано та проаналізовано у регіональному розрізі показники щільності, концентрації та локалізації об'єктів природно-заповідного фонду України. Акцентовано увагу на зростанні вітчизняного туристичного попиту на відвідування найвідоміших об'єктів природно-заповідного фонду України та проблемах недостатньої державної підтримки їхнього функціонування для залучення іноземних туристів.

Ключові слова: екологічний туризм, природно-заповідний фонд, рекреація, відпочинок, національний природний парк, туристична діяльність.

Добровольская Н.В., Кандыба Ю.И. Предпосылки развития экологического туризма в Украине на основе использования объектов природно-заповедного фонда

Статья посвящена анализу использования объектов природно-заповедного фонда в регионах Украины как основы для развития экологического туризма на национальном уровне. Охарактеризованы современное состояние и структура природно-заповедного фонда Украины. Рассчитаны и проанализированы в региональном разрезе показатели плотности, концентрации и локализации объектов природно-заповедного фонда Украины. Акцентируется внимание на росте отечественного туристического спроса на посещение наиболее известных объектов природно-заповедного фонда Украины и проблемах недостаточной государственной поддержки их функционирования для привлечения иностранных туристов.

Ключевые слова: экологический туризм, природно-заповедный фонд, рекреация, отдых, национальный природный парк, туристическая деятельность.

Dobrovolska N.V., Kandyba Yu.I. Conditions of ecotourism Ukraine on the basis of the nature reserve fund

The article analyzes the use of natural reserve fund within the Ukraine's administrative regions as a basis for further eco-tourism development at the national level. The current state and the structure of the Ukraine's natural reserve fund were characterized. The indicators of objects density, concentration and location of Ukraine's natural reserve fund have been calculated and analyzed within regions. The growth of domestic tourist demand on visiting the most famous objects of the Ukraine's nature reserve fund and the problems of insufficient state support for their functioning to attract foreign tourists were paid attention.

Key words: ecotourism, nature reserve fund, recreation, leisure, national nature park, tourist activity.

Постановка проблеми. Екологічний туризм – один з порівняно нових видів туристичної діяльності, концепція якого почала формуватися у 80-ті роки ХХ століття і передбачала перш за все дбайливе ставлення до

природи, культури й традицій місцевого населення під час подорожей. Популярність цього виду туризму серед туристів швидко зростає в кожному регіоні світу, оскільки співпадає зі світовим трендом відмови суспільства від без-

думного споживання природних багатств у напрямку їх збереження та збагачення.

Метою дослідження є аналіз використання об'єктів природно-заповідного фонду України як основи для розвитку екологічного туризму.

Аналіз попередніх досліджень. Теоретичні та методологічні аспекти дослідження потенціалу території для цілей розвитку екологічного туризму висвітлені у працях туризмознавців О.О. Бейдика, О.Ю. Дмитрука, О.О. Любіцевої, Т.Ф. Панченка, О.М. Сердюка, В.В. Храбовченка та інших науковців, переважно географів [1; 2; 4; 7; 9; 11]. В той же час недостатню увагу приділено дослідженню використання об'єктів природно-заповідного фонду для цілей екологічного туризму в регіонах України, що зумовлює необхідність проведення подібних досліджень та підкреслює їхню актуальність.

Виклад основного матеріалу. За О.О. Бейдиком, екологічний туризм – складова частина рекреаційної діяльності, при якій негативний вплив на природне середовище та його компоненти є мінімальним. Екологічний туризм передбачає гармонійне єднання людини, засобів рекреації, природного середовища та рекреаційної інфраструктури [2]. О.О. Любіцева підкреслює, що екологічний туризм заснований на максимізації використання природно-рекреаційних благ та ресурсів і спрямований на еколого-просвітницьку рекреаційну діяльність [7].

Отже, будь-який екологічний тур повинен мати три складові: екоосвітню (наявність елементів екологічної освіти), природоохоронну (природозберігаюча поведінка групи на маршруті, мінімізація впливу туристів на природне середовище), етнотолерантну (повага до культури та інтересів місцевих жителів).

Основними об'єктами екологічного туризму виступають унікальні природні комплекси [5]:

- національні та природні парки, державні природні заказники, пам'ятки природи;
- дендрологічні парки й ботанічні сади;
- лікувально-оздоровчі місцевості та курорти;
- заповідники (з певними обмеженнями).

Територіально екологічний туризм в Україні концентрується саме на землях об'єктів

природно-заповідного фонду (ПЗФ), до складу якого входять численні та різноманітні за статусом об'єкти. Українська система природно-заповідного фонду не тільки не поступається міжнародним природним резерватам, а й має порівняно з ними деякі переваги. На сьогодні система ПЗФ держави структурно включає 11 типів охоронюваних території, більшість з яких за цільову мету мають законодавчо закріплені рекреаційні функції [6], тобто безпосередньо повинні задовольняти потреби населення у рекреаційній діяльності [10]. Даним положенням визначені численні можливі різновиди рекреаційної діяльності на територіях об'єктів ПЗФ: відпочинок, екскурсійна діяльність, туристична діяльність, оздоровлення, любительське та спортивне полювання і рибальство. Таким чином, слід підкреслити, що з правової точки зору розвиток екологічного туризму в державі має достатньо обґрунтовану законодавчу базу.

Кількість об'єктів ПЗФ в Україні станом на 1 січня 2016 р. становила 8184 території та об'єктів загальною площею 4082,9 тис. га суходолу та 402,5 тис. га в межах акваторії Чорного моря (ботанічний заказник «Філофорне поле Зернова»). Відношення площі ПЗФ до площі держави («показник заповідності») становив 6,3%. Протягом 2015 року кількість об'єктів та територій природно-заповідного фонду збільшилась на 32 одиниці загальною площею 89,9 тис. га. Кількість і фактична площа ПЗФ загальнодержавного значення становили 640 одиниць і 2,01 млн. га (без морського заказника «Філофорне поле Зернова»), місцевого значення – 7508 одиниць і 1,4 млн. га (42%) [8].

ПЗФ України включає окремі об'єкти, що мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного та рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу, забезпечення моніторингу довкілля [6].

У Державній програмі розвитку туризму до 2020 року наголошується, що історико-культурний та природно-рекреаційний потенціал країни є важливим фактором розвитку туристичної галузі, тому одним із найважливіших

заходів реалізації цієї програми передбачається визначення рекреаційного потенціалу всіх регіонів країни, зокрема, проведення інвентаризації та оцінки різноманітних видів туристських ресурсів держави [3].

В цілому до складу територій та об'єктів ПЗФ України входить 4 біосферних заповідники, 18 природних заповідників, 47 національних природних парків, 3042 заказники, 3388 пам'яток природи, 69 регіональних ландшафтних парків, 808 заповідних урочищ, а також низка природно-антропогенних об'єктів (ботанічних садів, зоологічних парків, дендропарків та парків-пам'яток садово-паркового мистецтва). З них за кількістю найбільшу частку мають пам'ятки природи, заказники та заповідні урочища – разом близько 90% кількості всіх об'єктів. За площею 84% ПЗФ припадає на заказники та національні природні й регіональні ландшафтні парки, близько 15% площ ПЗФ займають біосферні заповідники, природні заповідники та заповідні урочища, і лише близько 1% площ ПЗВ займають пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, ботанічні сади, дендрологічні парки та зоологічні парки (рис. 1) [8].

Для аналізу використання об'єктів ПЗФ України у регіональному розрізі було розраховано показники щільності, концентрації та локалізації об'єктів ПЗФ. Показник щільності

об'єктів ПЗФ у розрізі регіонів України було розраховано за формулою 1:

$$K_{щ} = \frac{S_{ПЗФ}}{S_{обл}}, \quad (1)$$

де $K_{щ}$ – показник щільності об'єктів ПЗФ;

$S_{ПЗФ}$ – загальна площа об'єктів ПЗФ в регіоні, км²;

$S_{обл}$ – площа регіону, км².

Частка площ ПЗФ від площ адміністративних одиниць («показник заповідності») значно відрізняється за регіонами України. Найменшою – 1-2% – вона є у Кіровоградській, Дніпропетровській Вінницькій областях, найбільшою – 12,0-15,7% – у західних областях (Івано-Франківській, Хмельницькій, Закарпатській, Волинській, Тернопільській, Чернівецькій), а також у м. Києві (рис. 2).

Це пояснюється як природними ландшафтними особливостями західних регіонів (відносно висока лісистість, більш різноманітний рельєф тощо), так і значно нижчим рівнем їх господарського освоєння (промислового і сільськогосподарського) у порівнянні з центральними та східними областями. При цьому найбільша кількість об'єктів ПЗФ характерна для Чернігівської (651), Тернопільської (545), Івано-Франківської (444) та Черкаської (412) областей, а найменша – для Закарпатської (76) та Херсонської (83) областей.

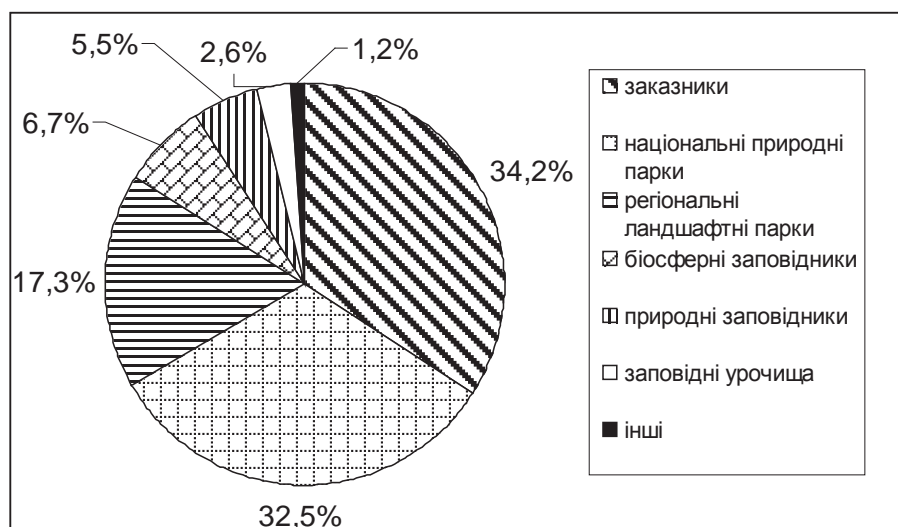

Рис. 1. Частка площ територій та об'єктів окремих категорій у природно-заповідному фонді України

Джерело: побудовано за даними [8]

Показник концентрації об'єктів ПЗФ у розрізі регіонів України було розраховано за формулою 2:

$$K_k = \frac{Q_{ПЗФ}}{\sqrt{S \times P}}, \quad (2)$$

де K_k – показник концентрації;
 $Q_{ПЗФ}$ – кількість об'єктів ПЗФ в регіоні;
 S – площа території регіону, км²;
 P – кількість населення регіону, тис. осіб.

Показник локалізації об'єктів ПЗФ у розрізі регіонів України було розраховано за формулою 3.

$$K_l = \frac{S_{ПЗФ}}{S_{обл} / 100 \text{ км}^2}, \quad (3)$$

де $S_{ПЗФ}$ – загальна площа об'єктів ПЗФ в регіоні, км²;

$S_{обл}$ – площа регіону, км²

Результати розрахунків представлені на рис. 3. Найвищий рівень концентрації об'єктів ПЗФ (понад 2,1) характерний для Чернігівської (7,0), Тернопільської, Івано-Франківської, Волинської, Черкаської областей. У Чернігівській області найбільша в Україні кількість об'єктів ПЗФ усіх категорій при незначній

чисельності населення (23 місце серед регіонів України), що й дає цьому регіону першість у територіальній концентрації об'єктів ПЗФ, незважаючи на найбільшу площу серед регіонів України. Черкаська область має високу концентрацію об'єктів ПЗФ з урахуванням незначної площі області (18 місце серед регіонів України) та відносно невеликої чисельності населення (17 місце).

Івано-Франківська, Волинська і Тернопільська області відзначаються як значною кількістю об'єктів ПЗФ, так і відносно невеликими площами території та чисельністю населення, що й зумовлює високі показники концентрації ПЗФ на їх територіях.

Сьогодні потенціал об'єктів ПЗФ України використовують для туристичних потреб дуже обмежено. Територіально розвиток екологічного туризму припадає на найбільш атрактивні та відповідним чином облаштовані об'єкти ПЗФ, якими є національні природні парки, біосферні заповідники та регіональні ландшафтні парки, зоопарки, ботанічні сади та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

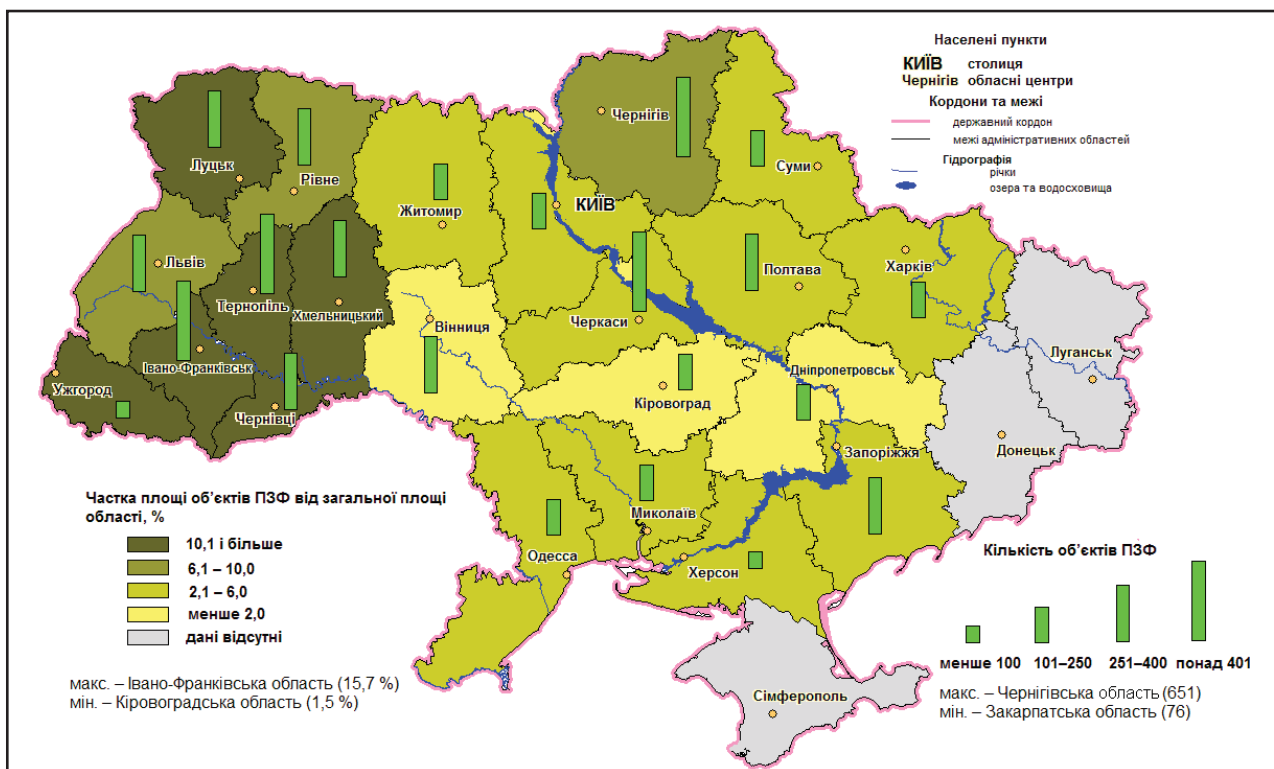

Рис. 2. Територіальний розподіл об'єктів природно-заповідного фонду України (за 2014 р.)

Джерело: побудовано за даними [8]

За даними Державної служби статистики України, установи ПЗФ з туристською метою у 2014 році відвідало 3,79 млн. осіб, що на 0,4 млн. осіб більше, ніж у 2011 році [8]. Найбільше відвідують національні природні парки – 3,54 млн. осіб у 2014 році (3,11 млн. осіб у 2013 році). При цьому кількість відвідувачів варіюється в дуже широкому діапазоні – від кількох тисяч у більшості об'єктів до 40–110 тис. осіб в НПП «Сколівські Бескиди» (48 тис.), «Пирятинський» (48), «Синевир» (49), «Гуцульщина» (72), «Подільські Товтри» (72), Шацький (100), Карпатський (110 тис.). Найбільшу кількість відвідувачів зафіксовано в НПП «Голосіївський» (1,23 млн. осіб) та «Святі гори» – 1,7 млн. осіб. Біосферні заповідники відвідали за рік 158,9 тис. осіб. Найбільшу кількість відвідувачів зафіксовано у біосферних заповідниках «Асканія-Нова» (92,7 тис. осіб) та Карпатському (44,8 тис. осіб). Території природних заповідників у 2014 році відвідали з еколого-пізнавальною метою 92,6 тис. осіб.

У 2014 році установи ПЗФ запропонували відвідувачам 319 туристських маршрутів

(у 2013 році – 269). Найбільше таких маршрутів функціонувало у Карпатському НПП (58), Ужанському НПП (22), Карпатському біосферному заповіднику (18), Кримському природному заповіднику (14), НПП «Синевир» (13), Ялтинському гірсько-лісовому природному заповіднику (12) та НПП «Сколівські Бескиди» (11).

На теперішній час більшість об'єктів ПЗФ (за виключенням описаних вище) практично не виконують покладених на них рекреаційних функцій та фактично не задіяні у розвитку екологічного туризму, а в адміністрації багатьох природно-заповідних об'єктів часто мають слабе уявлення про сутність екотуризму та принципи його організації, планування і управління, що на сьогодні є суттєвою проблемою і фактично унеможливорює діяльність у сфері екологічного туризму.

Більша частина об'єктів ПЗФ України має застарілу туристичну інфраструктуру, проводять недостатню рекламну кампанію із залучення туристів, мають недостатньо високий рівень атрактивності екологічних маршрутів

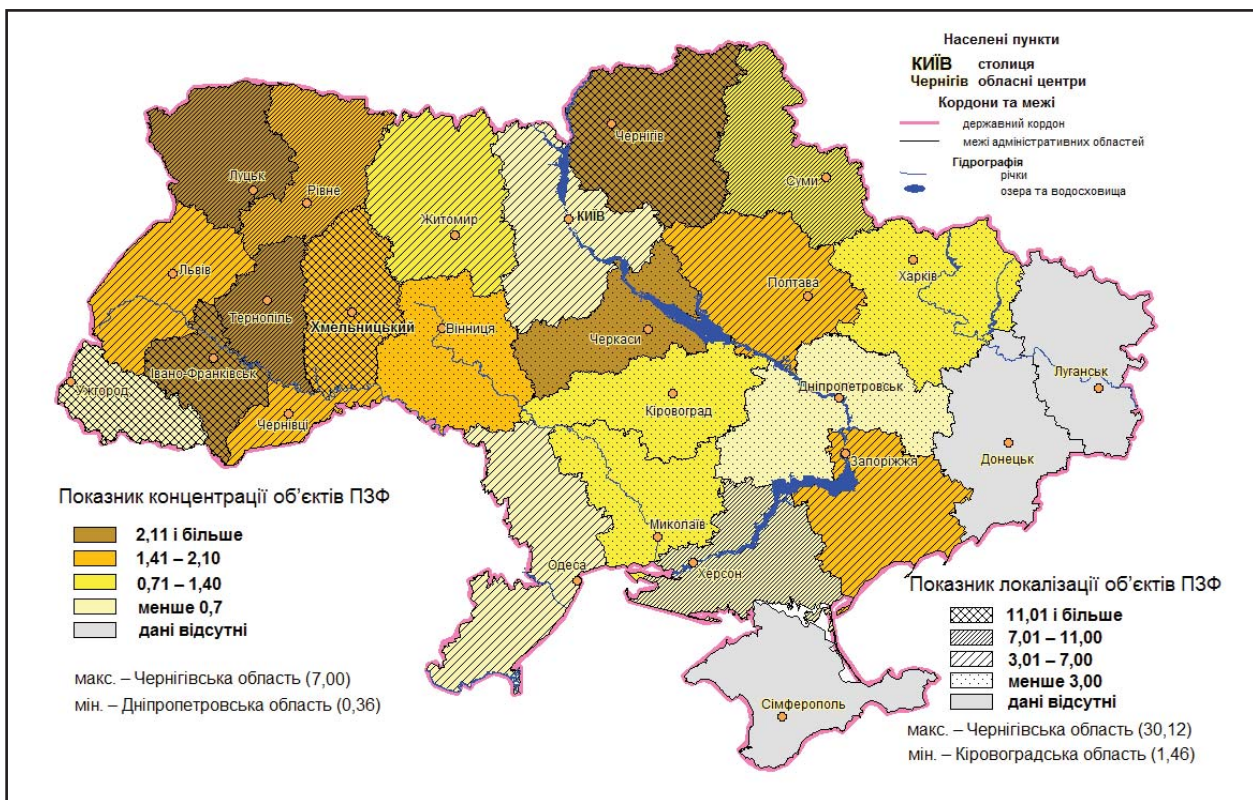

Рис. 3. Концентрація та локалізація об'єктів природно-заповідного фонду України (за 2014 р.)

Джерело: побудовано за даними [8]

у порівнянні з провідними світовими маршрутами, отримують недостатнє державне фінансування та підтримку функціонування цих об'єктів, що у підсумку стримує залучення більшої кількості вітчизняних туристів і фактично перешкоджає розвитку міжнародного попиту.

Серед позитивних зрушень у даній сфері можна відзначити наступні тенденції:

- поступове облаштування територій об'єктів ПЗФ елементами рекреаційної інфраструктури та розробка нових туристських маршрутів і екологічних стежок, про що регулярно повідомляється у відповідних щорічних доповідях про стан навколишнього природного середовища в Україні;

- збільшення кількості фірм, що спеціалізуються на екотуризмі та сільському зеленому туризмі;

- розширення спектру пропозицій від туроператорів щодо програм так званого активного відпочинку як всередині країни, так і за кордоном, розширення рекламування турагентами турів екологічного спрямування;

- продовжується активна робота з розвитку стратегічного планування сфери туризму на засадах програмно-цільового підходу. Так, Держтуризмкурорт у 2012 році разом з експертами Європейської Комісії та залученням експертів Всесвітньої туристичної організації здійснив розробку проекту Концепції Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року. Серед шляхів виконання Програми з точки зору розвитку екологічного туризму зазначається необхідність забезпечення інфраструктурного облаштування та інформаційного забезпечення найбільш привабливих для відвідування туристами об'єктів культурної спадщини та природно-заповідного фонду. На цій основі вже були розроблені проекти регіональних програм розвитку туризму в окремих областях України.

Висновки. Таким чином, регіони України мають різний потенціал природно-заповідного фонду для використання у туристичній діяльності та, відповідно, різні передумови для розвитку екологічного туризму. Подальшу діяльність з розвитку екологічного туризму у державі потрібно спрямовувати в русло підвищення ролі ресурсного потенціалу регіонів у формуванні високоефективного туристич-

ного комплексу, зокрема шляхом інтенсифікації використання об'єктів ПЗФ. Ця проблема набуває більшої актуальності в аспекті проголошеної в Україні політики децентралізації.

Екотуризм в Україні має розвиватися в руслі сучасних світових підходів і концепцій, особливості яких полягають у тому, що такий вид туризму не тільки задовольняє бажання спілкуватися з природою, а й мобілізує потенціал туризму на охорону природи, соціально-економічний розвиток, еколого-освітню діяльність, сприяє створенню нових робочих місць, залученню місцевого населення та підвищенню загального культурного рівня суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аналіз та оцінка потенціалу туристських територій: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О.М. Сердюк [та ін.]; Запоріж. нац. техн. ун-т, Ін-т упр. та права. – Запоріжжя: ЛІПС, 2013. – 334 с.
2. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії / О.О. Бейдик. – К.: Палітра, 1997. – 130 с.
3. Державна програма розвитку туризму на 2020 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tourism.gov.ua>.
4. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу Навчальний посібник / О.Ю. Дмитрук. – К.: Альтерпрес, 2004. – 192 с.
5. Екологічний туризм: навч. посіб. / Г.О. Сорочкіна; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – 206 с.
6. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» № 2465-12 / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 34 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uazakon.com> – законодавчі й нормативні акти України.
7. Любіцева О.О. Туристичні ресурси України: навч. посібник / О.О. Любіцева, Є.В. Панкова, В.І. Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2007. – 369 с.
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. Панченко Т.Ф. Туристичне середовище: архітектура, природа, інфраструктура: монографія / Т.Ф. Панченко. – К.: Логос, 2009. – 176 с.
10. Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України [Електронний ресурс]: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 22 червня 2009 № 330. – Режим доступу: <http://www.uapravo.net/akt/administracija-osnovni/akt5dlxd6j.htm>.
11. Храбовченко В.В. Экологический туризм: учеб.-метод. пособие / В.В. Храбовченко. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 208 с.